

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET IGAZG. VÁLASZTMÁNYA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként. **Deczember 1.** Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Bevezetés Gaius fordításához. — A macedoniai román nyelvjárás, Dr. Szilassi Gergely. — A hasi hagymáznál és külerőszak behatására támadt agylobnál az agyban létrejövő elváltozásokról. — — — — — Dr. Koch Antal egyet. tanár előleges jelentései őslénytani kutatásai eredményéről. — Egy érdekes fémer, F. — Egy érdekes oklevél. — Adományjegyzék. —

Bevezetés Gaius fordításához.

Megnyitó előadás.*)

Gaius életrajzát adni, annál kevésbé lehet szándokom, mivel egyáltalában nagyon keveset lehet róla tudni. Hogy tekintélyes jogtudós volt, azt már rég tudták, miután abban a jogtudományi gyűjteményben, a melyet Justinianus császár összeállított, és a mely Digesta cím alatt főalkatrészét teszi az u. n. Corpus iuris civilis-nek, számtalan idézetet találunk különböző című műveiből, a melyeket itt előszámlálni nem tartozik kitérni. Ezekből az idézetekből, valamint azokból, a melyek a „Collatio legg. Mosaic. et Romm.“, Boethius magyarázataiban Cicero topicájához és Priscianusnál találhatók, nem csak az volt tudva, a mit Gaius koráról tudunk, hanem az is, hogy legnevezetesebb munkája egy négy részre osztott tankönyve a római jognak, a mely rendszeresen tárgyalja a magánjogot az ő korabeli fejlettségében; sőt Alarich vizigoth király e műből egy kivonatot is készített két könyvben, a mely hasonlóképpen ismerve volt. E mű fontossága azon alapszik, hogy Gaius a pandectákban idézett régi jogtudósok közt a legrégebb; a menyinyiben már most kétségtelenül áll, hogy Hadrianus császár korában lépett fel először, és még M. Aureliust érte; azonkívül okszerű rendszeréért tankönyve általánosan el volt terjedve az iskolákban, rendszere és tárgyalása módja mintájává vált a későbbi íróknak, és a többek közt döntő befolyással volt annak a tankönyvnek alakjára és tartalmára, a melyet Justinianus császár Tribonianus, Theophilus és Dorotheus jogtudósokkal állítottatott össze, és a mely „Institutiones“ czíme alatt egyik része a Justinianus-féle törvénykönyvnek.

*) Ez előadást kiválóan csak azért közöljük, a mi benne a fordításról van elmondva.

Gaius könyve tehát valóságos alapmunka és kútfő, és azért méltó általános örömet okozott, a mikor Niebuhr 1815-ben oly szerencsés volt, hogy a Veronai káptalan könyvtárában Gaius eredeti művét felfedezte. Létezik ugyanis ott 13. szám alatt egy hártya kézirat, a mely Szt. Jeromos leveleit foglalja magában, és a mely a középkor egy sajnos rossz szokása szerint már egyszer használt, de mosás és csiszolás által ismét kitakarított és használhatóvá tett hártýára van írva. A lemosott és levakart írás éppen a Gaius tan-könyve volt, u. n. kezdőbetűkkel (unciales) írva. Göschen, Bekker és Bethmann-Hollweg nagy fáradsággal és munkával kibetűzték és lemásolták a vegyszerek által ismét láthatóvá tett régi írást, és Blume későbbben még egyszer alaposan utána vizsgálta, és így ma kevés híjával birjuk az egész művet. A kézirat maga, fájdalom, csaknem egészen tönkre jutott a rá alkalmazott erős vegyszerek által.

A veronai kézirat szövege azonban már magában is teli van hézagokkal és értelmet zavaró hibákkal, és roppant elmeél és utánjárás kellett helyreállítására, részint a más íróknál fenmaradt idézetek nyomán, részint a szöveg fenmaradt része értelméhez találó hozzátvőleges igazítások és kiegészítések útján, a melyek anyagát más jogtudósok művei szolgáltatták. E tekintetben legsikeresebben működtek Blume után Böcking, Lachmann és Huschke. Az utóbbi szövegét veszem itt alapul, fentartván azonban, hogy a hol a másik kettő elfogadhatóbb olvasásokat ad, tőle eltérjek, itt-ott a magam nézete szerint is módosítva a szövegbe felvett, de nem egészen elfogadhatóknak látszó kiegészítéseket.

Noha meg vagyok győződve, hogy a Gaius fordításáról előadásokat hirdetve melegségre nem szorulok, mégis szükségesnek látom indokaimat röviden elősorolni. Főczélem mindenestre a fontos mű alapos megértése. Már mindenek előtt szembe ötlő, hogy latinul irt művet csak az érthet alaposan, a ki nagyon jól tud latinul, ám még ez magára nem elég, kell hozzá a szövegben tárgyalt anyag legalább közepes ismerete is. Latinul, fájdalom, a mi időnkben, már meglehetősen kevesen tudnak jól, de még egy más körülmény is jó itt tekintetbe. Ha ugyanis tekintetbe vesszük, hogy a latin nyelv tanulása tanításunk egész rendszere szerint főleg szellemképzésre irányul, és ennél fogva az e végre kiválóan alkalmas mintaszerű remekírók általános érdekű művei értését és élvezését tűzi ki főczélul, legott feltűnik, hogy a kik legjobb sikerrel tanulnak, csak is az u. n. remek latinságra fordítják egész igyekezetöket. Egy nem mintaszerű, nem remek író művei az ilyet sokszor megzavarják éppen nem remek voltokkal; hát ha az illető író irányának még egyéni sajátosságai is vannak, vagy oly művel van dolgunk, a mely valamely szaktudomány előadásával foglalkozván, nem csak egyes műszókat, hanem, ha szabad e kifejezéssel élnem „műszólamokat“ is használ? azaz, oly szókat és szólamokat, a melyek e műben és e kapcsolatban egészen egyebet jelentenek, mint a mit közönségesen jelenteni szoktak? Ilyenkor az illető mű alapos megértésére még egy

külön tanulmány szükséges, a mely tüzetesen és behatóan az illető író sajátosságos irányával és műkifejezéseivel foglalkozik; ily tanulmányt pedig még a szoros értelemben vett nyelvésztől se lehet feltétlenül követelni, annál kevésbbé oly szakembertől, a ki az íróból nem nyelvet akar tanulni, hanem a művében letett eszmék, elméletek és adatok ismeretére törekszik. Ilyennek jobb szolgálatot nem lehet tenni, mint ha módot nyújtunk neki, hogy avval, a mire neki szüksége van, egy jó, az az szabatos és hű fordításból mégismerkedhessék.

És itt már most az a kérdés merül fel, hogy mit értünk egy jó fordításon. Sokféleképpen próbálták ezt meghatározni, sőt annyira vetemültek, hogy műfordítás czímen holmi oly készítményeket magasztaltak, a melyeket tán helyesebben „mesterkéltd fordításoknak“ kell vala elnevezni; mert ha ott, a hol egy költő egy más költő művét fordítja, megengedhető, ha a forma utánzására is rá adja magát, mert hiszen a szép költeménynél a műforma lényeges tényezője a mű szépségének; ámbár itt is a nyelv minősége fog sokszor határozni, és hijába fog igyekezni valaki egy csupa rhythmusos és hangsúlyozó nyelvben prosodiai quantitásokon alapuló versformákat utánozni: de prózai és főleg tudományos mű fordításánál az ily mesterkélés csaknem lehetlenné teszi a jó fordítást. Az én meggyőződésem szerint a jó fordításnak egyetlen egy, de minden szükséges kelléket magában foglaló, helyes meghatározása ez: Jó fordítás az, a mely a fordított művet úgy állítja elő, a mint az eredeti szerzője írta volna, ha azon a nyelven írt volna, a melyre a fordítás történik.

A mi feladatunkra alkalmazva e meghatározást, nekünk itt arra kell vállalkoznunk, hogy a Gaius tankönyvét oly alakban tegyük magyarrá, a milyenben Gaius írta volna. Ebből világosan következik, hogy nekünk a latin szöveg szavai és fordulatai csak annyiban fontosak, a mennyiben tolmácsai a Gaius eszmemenetének, fordításbeli magyar szövegünk alakítására nem szabad nekik semmi befolyást engednünk. Ugy kell nekünk tehát eljárunk, hogy előbb igyekeznünk kell, a latin szövegből a lehető legalaposabban kiérteni, hogy mit gondolt Gaius, a mikor az illető mondatot leírta, és mihelyt ezt kitudtuk és meggyőződünk, hogy helyesen kitudtuk, azonnal el kell felejtünk a latin szöveget, és csak abban járunk, hogy a felfogott és átértett gondolatot, mint ha csak éppen saját elménk szüleménye volna, a lehető legszabatosabb és leghelyesebb magyarsággal kifejezzük.

De hát ha nem lehet? Fordulhat elő ez az eset is, de csak műszóknál, és ilyenkor a műszót tökélyesen olybá vesszük, mint ha saját név volna, a melyet fordítani akarni, nevetséges. De ezt csak akkor fogjuk cselekedni, a mikor oly sajátosság, oly tősgyökeres római jogfogalmat jelölő műszóval lesz dolgunk, a melyre azért nincs kifejezésünk, mivel a jogfogalom maga ma nem létezik. Minden más esetben meg fogjuk keresni és rendesen meg is talál-

juk azt a magyar szót vagy fordulatot, a mely a latinnak oly híven és tökélyesen felel meg, mint a hogy általában az egymásnak megfelelés két különböző nyelv szavai közt lehetséges.

Noha tehát a megértés céljából alaposan végire kell járunk a latin szöveget alkotó minden egyes szó valóságos jelentésének, még se szabad nekünk e szöveget fordítunk, hanem csak az eszmét felfogva azt fejezni ki magyarul. Ám de éppen az alapos és helyes megértés koránt sem oly könnyű feladat, mint a hogy sokan gondolják.

Mindenek előtt figyelmeztetnem kell arra, hogy a szótáraknak nem vesszük itt hasznát; még a legjelesebb szótár is alig ad egy kis útmutatást, és azt sem értelmezéseiben, hanem csak idézett példákban. Legyen nekem szabad ezt itt egy kissé bővebben kifejteni.

Egy körülmény vonja itt magára figyelmünket, a melyre, mint sok hasonlóra, az emberek eddigelé csak önkénytelenül és öntudatlanul figyeltek. Ez az, hogy minden nyelvben, minden egyes szónak kétféle jelentése van. Az egyik az ő saját egyéni értelme, a mely természetesen nem egyéb, mint az a fogalom, a melyet az illető nemzet nyelvalkotó szelleme a szót alkotó hangesoporthoz kötött. Ez az ugynevezett eredeti alapjelentése a szónak, a mely csaknem kizárólag anyagi, ösztönös. Azt lehet mondani, hogy minden szó e tekintetben valamely fogalom neve. Ez eredeti alapjelentést a szó egészen soha se vesztheti el, de azért aránylag nagyon kevés eset van, a melyben a szó, beszédben használva, tisztán és szárazon csak is ez alapjelentésével lép fel. Mert mihelyt a szó más szókkal kapcsolatba lép és velük együtt mondatot vagy szöveget alkot, eredeti egyéni jelentése háttérbe szorul, és szerepet kezd játszani, a mely noha mindig egyéniségének kifolyása, a mondattal vagy szöveggel kifejezni szándékolt eszmére nézve fontosabb és döntőbb, mint maga az egyéniség; éppen úgy, mint a hogy a színpadon nem a színész egyénisége, hanem szerepe határoz. Valamint tehát egy színdarab előadásánál, nem az a kérdés, hogy mi a szereplő színészek eredete, egyénisége, neve: hanem csak az, hogy mily szerepet kell játszania és képes-e e szerepet kellően előadni; éppen úgy egy eszme kifejezésénél nem az a kérdés, hogy hány és mily hangzású szöveget használunk rá, hanem az, hogy a használt szókapcsolat kifejezi-e az eszmét tökélyesen. Valamint tehát fonákul járna el oly színigazgató, a ki pl. egy német színdarabot magyar színpadra hozva, azt akarná elérni, hogy az egyes szerepek magyar előadói egyenként éppen olyan arcu, hajszínű, koru és nevű egyének legyenek, mint a német színpadon szerepeltek, mivel már ugyanazok nem lehetnek; éppen oly fonákul járna el az a fordító, a ki eredetije egyes szavait, formáit egyenként akarná fordításában megfelelő egyes szókkal és fordulatokkal kifejezni.

A kifejezendő eszme a fődolog, és azért a fordító első feladata ezt tökélyesen megérteni. Erre természetesen a szók és fordulatok segítik; de erre nem elég ám szók és fordulatok egyszerű for-

dítása, hanem okvetetlenül szükséges a terjedelmes és részletes értelmezés. Nem kell tőle tartani, hogy ily módon önkényesség foglaltat tért; mentől alaposabban értelmezzünk, annál tisztábbá lesz előttünk, hogy egy bizonyos szócsoporthoz, bizonyos helyen, csak is egyetlen egy eszmét képes határozottan és félreérthetetlenül kifejezni.

Jogtudományi fejtegetésekbe azonban itt nem fogunk bocsátkozni, legfőlebb, a hol szükségesnek fogjuk látni, a régészet körébe tartozó dolgokat fogjuk értelmezni.

Végre még megjegyzem, hogy Gaius nyelve tiszta, hibátlan és szabatos; meglátszik mindenütt, hogy tisztán gondolkozott, és öntudatosan választotta szövegeit. Műszavai a római jog szokott és rendes műszavai, okoskodásai következetesek és rendszeresek. Művét négy részre (commentarius) osztotta, a melyek közül az első a személyi jogokat és családi viszonyokat, a második és harmadik a dologi jogokat és a szerződéseken alapuló jogokat, a negyedik az u. n. törvényes cselekményeket tárgyalja, és így egy tudományos rendszerbe foglalva előadja a római egész magánjogot.

A maczedoniai román nyelvjárás.

(Folytatás.)

Térjünk át a mássalhangzókat illető kiválóbb különösségekre.

Első sorban kiemelendő itt *c* és *g* mássalhangzók ama hangoztatása, melytől a m-románoknak hazánkban dívó egyik neve, a „czinczár“ név, vette eredetét. Ugyanis míg a dácziai román említett mássalhangzókat *e* és *i* előtt szabályszerűleg olaszosan *cs* és *dzs* (*ce*, *ci*, *ge*, *gi*)-nek mondja ki, addig a m-román azokat jelzett helyzetben mint *cz* és *dz*-t hangoztatja, pl. *cinci* öt, *degetu* ujj, m-románul mond: *czinczi*, *dedzetu*. Ezen szunyogszerű cziczegő kiejtés szülte legvalószínűbben a m-románoknak „czinczár“ (románul *tiântiariu* s olaszul *zanzara* = szunyog) nevezeteket.

És miután az elnevezések árjában vagyunk, vessük föl egyúttal azon kérdést is, hogy honnét ered szóban forgó népnek az újjörögök által adott „kuczovlách“ (= sánta oláh) csufos elnevezése? Roesler egy igen meszszerűen hozott alapon azt véli, hogy a kérdéses gúnynév első fele a bolgár *ku trigur* vagy *ku triagur* néptörzs nevének elferdített maradványa, mely néptörzs a VII. században az avar uralkodás elől elvonulván, Maczedoniába ért s az ottani népségekre, illetőleg m-románokba olvadt volna belé.¹⁾ Megingattja azonban e nézetet azon tény, hogy „kuczovlách“ legújabbkori, a régieknél egészen ösméretlen elnevezés. Igen valószínű, sőt legvalószínűbb tehát, hogy e gúnyoros nevezet onnét és azért támadt, mert az újjörögök csak is a múlt században a phanáriotáknak a Duna-fejede-

¹⁾ Roesler E. fenidézett művében.